

A cselekvés, törtézés eredményének kifejezésére szolgáló deverbális nomenképzők (a nomen acti képzői)

1. A deverbális főneveket az jellemzi, hogy bennük a névszói fogalom igei jelentéstartalomhoz (cselekményhez stb.) kapcsolódik és a képzés bemenetéül szolgáló ige által kifejezett jelentéstartalmat statikus formában jelölik. A deverbális főnévképzők az alábbi főjelentéseket hozhatják létre: a) cselekvés, törtézés; b) a cselekvés, törtézés eredménye; c) a cselekvés, törtézés tárgya; d) a cselekvés eszköze; e) a cselekvő maga; f) a cselekvés helye.

A képzők a főjelentések mellett gyakran többféle jelentésárnyalat hordozói is lehetnek, pl. mellékjelentésként utalhatnak a) a cselekvés idejére, b) a cselekvés mértékére, c) állapotra, d) jelenségre stb. Mivel deverbális névszóképzés esetén gyakran fordul elő a fentebb említett fő- és mellékfunkciók keveredése, a deverbális névszóképzők általában poliszém formánsok.

Tekintsük át azokat a deverbális nomenképzőket, amelyekkel megalkotott derivátumok a bázisige által jelölt cselekvés eredményét fejezik ki.

2. Képzők, amelyeknek a 'cselekvés, történés eredménye' a fő jelentésük:

Képzők	Produktív	Gyakori	Példák
-At	–	+	adat, dolgozat, füzet, kereset, kötet, kövezet, vonat
-(V)mÁny	+	+	adomány, festmény, tanulmány, tudomány, vetemény
-vÁny	+	–	ásvány, emelvény, kérvény, maradvány, utalvány
-ék	–	–	habarék, jegyzék, keverék, maradék, töredék, vegyülék
-(A)dék	–	–	fonadék, hasadék, ivadék, nemzedék, szándék, váladék
-(A)lék	–	–	főzelék, moslék, tartalék, toldalék, töltelék, zúzalék
-(A)ték	–	–	érték, hagyaték, mérték, nyomaték
-omás	–	–	áldomás, hallomás, látomás, tudomás
-(A)tAl	–	–	étel, hivatal, hitel, ital, kivitel, ravatal
-AlOm	–	–	győtrelem, győzelem, kíváncsi
-dAlOm	–	–	fájdalom, forradalom, hiedelem, irodalom, jövedelem
-Ány	–	–	nyitány, töltény
-Al, -Ál	–	–	fonál, fedél, huzal, vonal
-Ály	–	–	apály, dagály
-Óka	–	–	hajtóka, mondóka
-cs	–	–	habarcs, tekercs
-Ár	–	–	fűzér

A felsorolt képzők döntő többsége a mai nyelvben már nem termékeny. Kivételt csak az -At, -mÁny, -vÁny formánsok jelentenek. Termékenynek ugyan már ezek is alig-alig mondhatók, de a szóban forgó képzőkkel régebben nagy számban létrehozott derivátumok gyakoriak a mai magyar nyelvben.

A) Az -At képző eredetileg cselekvés (nomen actionis) jelentésű volt. A nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint a XVI. századig olyan termékeny, gyakori képző volt, mint ma az -Ás, később azonban visszaszorult: a vele megalkotott derivátumok időközben elavultak vagy kipszultak. A nyelvújítás még egyszer felelevenítette ezt a formánst, és meglehetősen sok új szót alkotott vele. A fennmaradt -At képzős származékok egy része máig megmaradt cselekvés jelentésűnek, pl. *cselekedet, gyűlölet, halászat, szeretet, szolgálat, vadászat*, de a többség az idők folyamán jelentésváltozáson ment keresztül.

Az -At képzőnek ma a 'cselekvés, történés eredménye' a főjelentése, általában tárgyias igeiken fordul elő. Ha az alapigéket és a belőlük létrehozott származékokat

irány- vagy eredménytárgyasság szempontjából vizsgáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy az *-At* formáns elsősorban természetesen eredménytárgyat kívánó igei bázisok esetében termékeny, pl. *ajánlat* 'szóban vagy írásban tett közlés, amelyben vki (fel)ajánl vkinek vmit'; *dolgozat* 'értekezés, tanulmány'; *főzet* 'növényből főzéssel készített kivonat'; *füzet* 'könyvszerűen összefűzött vékony tömb'; *irat* 1. 'ügyirat', 2. 'személyi okirat', 3. 'írást tartalmazó papír, feljegyzés'; *ítélet* 'bírói döntés'; *kövezet* 'út, terület, helyiség kőburkolata'; *vájat* 'szilárd anyagba vájt mélyedés'; *varrat* 'seb széleit összeillesztő öltés(ek)'. Az *-At* formáns persze eredménytárgyat kívánó igei bázisok esetében sem mindig termékeny, pl. **faragat* 'a faragás eredményeként létrejött dísz tárgy, minta' jelentésben, **horgolat* 'a horgolás eredménye' jelentésben. Minderről részletesebben később, a 3. pontban szölok.

A nem eredménytárgyat kívánó tárgyas igei bázissal alkotott származékok szemantikailag általában nem transzparenssek, pl. *mondat*, *nézet*, *olvasat*. Ezek a derivátumok szerintem azért nem vezethetők le az ige és a képző jelentéséből, mert – legalábbis a mai nyelvállapotig lexikalizálódva – nem az igei bázissal jelölt cselekvés eredményét jelölik.

Az *-At* képző néha tárgyatlan ígéhez is kapcsolódik: ezek a derivátumok mind lexikalizálódott alakzatok, pl. *indulat*, *járat*, *kikelet*, *menet*.

B) A *-(V)mÁny* képző jelentéstörténete minden bizonnyal az *-At* képzővel kapcsolatban fentebb említett fázisokon ment keresztül: eredetileg cselekvést jelentő képző lehetett, majd ezt a jelentést csaknem teljesen elveszítve tipikus eredményképzővé vált (vö. BALASSA–SIMONYI 1895: 494). Ma már nem túl gyakori képző, de még termékenynek tekinthető. Általában eredménytárgyat kívánó ígéken fordul elő, pl. *adomány*, *csatolmány*, *festmény*, *gyártmány*, *gyűjtemény*, *hozomány*, *kiosztmány*, *örlemény*, *rakomány*, *sütemény*, *szállítmány*, *találmány*, *tanulmány*, *tudomány*, *választmány*, *vélemény*, *vetemény*, *vívmány*. Néhány tárgyas ígéből képzett derivátum tréfás, lekicsinylő hangulatú jelentéssel rendelkezik, pl. *csinálmány*, *firkálmány*, *iromány*, *készítmény*, *pingálmány*, *szülemény*, *tákolmány*. A *-(V)mÁny* tárgyatlan ígén is előfordulhat, pl. *állomány*, *élmény*, *eredmény*, *esemény*, *fejlemény*, *következmény*, *tünemény*, de ezek a derivátumok lexikalizálódott jelentéssel rendelkeznek.

C) A *-vÁny* képző is még a termékeny, de a nem gyakori képzők közé sorolható. Általában tárgyas ígékhez járul, pl. *ásvány*, *beadvány*, *emelvény*, *faragvány*, *ígérvény*, *kérvény*, *kiadvány*, *látvány*, *utalvány*, de tárgyatlan ígéken is előfordulhat, pl. *állvány*, *ingovány*, *járvány*, *maradvány*, *nyúlvány*. A *-vÁny* képzős származékok között akad néhány személyt jelentő derivátum is, pl. *tanítvány*, *jövevény*, *szökevény*.

3. Képzők, amelyeknek a 'cselekvés, történéis eredménye' a mellékjelentésük:

Képzők	Produktív	Gyakori	Példák
-Ás	–	+	<i>horgolás</i> , <i>írás</i> , <i>kérdés</i> , <i>mondás</i> , <i>tojás</i> , <i>vallás</i> , <i>vetés</i>
-(A)sÁg	–	–	<i>kívánság</i> , <i>költség</i> , <i>nyereség</i> , <i>tanulság</i> , <i>vereség</i> , <i>vétség</i>
-t	–	–	<i>főzte</i> , <i>napkelte</i> , <i>napnyugta</i>

E képzők közül az alábbiakban az -*Ás* képző szemantikai vizsgálatával foglalkozom, elsősorban arra a kérdésre keresve a választ, hogyan függenek össze szemantikailag a különböző jelentésű -*Ás* képzős derivátumok egymással, illetve miként alakulhatott ki a formáns általánosabb, komplex esemény (nomen actionis) alapvető funkcióból az eredmény (nomen acti) jelentés.

A) A képzők történeti vizsgálata arra enged következtetni, hogy a formánsok – jelentésbeli mozgékonyaságuk következtében – általában nem tartják meg eredeti jelentésüket, hanem más jelentés(ek)e)t is fölvesznek.

CSÜRI (sic!) azt a jelentésváltozást, amelynek során „egy bizonyos jelentésű szó egymásutáni képzettársulás hatása alatt olyan új jelentést vesz föl, mely a régi jelentéssel viszonyba állítva annak okozataként áll előttünk”, *j e l e n t é s s i k l á s*-nak nevezi (én ritkítottam – H. V. M.; CSÜRI 1918: 10). A jelentéssiklás általában „okról okozatra, cselekvésről annak eredményére (belső tárgyra) való változás”-ként értelmezhető (CSÜRI 1927: 164).

A jelentésstanban e jelenséget ma az érintkezésen alapuló névátvitelnek között tartjuk számon (amely kapcsolatba hozható a két fogalom közti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati kapcsolaton alapuló szóképpel, a metonímiával is). Ezek olyan képzetek, melyek a tudatban gyakran jelentkeznek egyszerre vagy közvetlenül egymás után, így egymást felidézhetik, s ilyenkor az együttes jelentkezés vagy a vélt oki kapcsolat alapján egyiknek a neve a másikra átvivődik.

A vizsgált, cselekvés jelentésű -*Ás* képzős főnevek csoportjára különösen jellemző a jelentésbeli mozgékonyaság: jelentésük gyakran átsiklik a velük asszociációs kapcsolatban lévő más képzetekre, pl. a) a cselekvés eredményére (pl. *vágás*); b) a cselekvés tárgyára (pl. *kötés*); c) a cselekvés helyére (pl. *lakás, szállás*); d) a cselekvés mértékére (pl. *harapás: csak egy harapást kérek, szippantás: add ide a cigit egy szippantásra*); e) állapotra (pl. *feledés*); f) a cselekvőre (pl. *forrás*); g) a jelenségre (pl. *napfogyatkozás*); h) az eszközre (pl. *fojtás* 'a robbanás erejét fokozó tömítés lőfegyverben', *töltés* 'lőszer, lövedék' jelentésben). CSÜRI mindezt a jelentéssiklás jelenségével magyarázza.

B) LACZKÓ az -*Ás* képzős főnevek morfoszintaxisáról írt hosszú tanulmányában (LACZKÓ 2000: 293–407) az -*Ás* képzős főnevek 1. a komplex esemény (nomen actionis); 2. egyszerű esemény; 3. eredmény (nomen acti) és 4. stílus jelentéseit különíti el egymástól. LACZKÓ azt feltételezi, hogy a nomen actionis főjelentésből *konverziós folyamat* eredményeként jöttek létre a fentebb felsorolt mellékjelentések, hiszen a magyar nyelvtől sem teljesen idegen a szóképzésnek az a módja, melyben a szó a morfológiai művelet révén csak kategóriáját változtatja meg, alakja változatlan marad (jóllehet a szóképzés általában toldalékolással történik). Úgy véli, hogy a melléknévi igenévből történő melléknévképzéshez hasonlóan (pl. [*szórakoztató*]PART → [*szórakoztató*]ADJ) a komplex eseményt jelentő főnevekből is konverziós folyamat eredményeként jöttek létre a 2–4. jelentések (i. m. 335). Így pl. [*aláírás*]KOMPLEX ESEMÉNY (*A szerződésnek az elnök által való aláírása ünnepélyes külsőségek között történik majd*) → [*aláírás*]EGYSZERŰ ESEMÉNY (*Az elnök ezt a tollat csak aláírásra használja*); [*aláírás*]KOMPLEX ESEMÉNY (*Az ünnepélyes aláírásra holnap kerül sor*) → [*aláírás*]EREDMÉNY (*Az elnök aláírása elmosódott ezen a szerződésen*). A stílus értelmű használat leginkább az egyszerű

esemény jelentésből vezethető le (talán nem is tekinthető különálló jelentésnek) akkor, ha a szövegkörnyezet a tevékenység végrehajtásának módjára irányítja a figyelmet, pl. *Az elnök (alá)írása* ('ahogyan ír') *macskakaparásra emlékeztet* (vö. még *a színész előadása, éneklése, szavalása, evése* stb.).

1. A komplex eseményt jelentő -*As* produktív képző termékenységet mi sem mutatja jobban, mint az, hogy ebben a funkcióban szinte minden igéből (új keletű idegen szavakból és nonszensz igékből is) képezhetünk elvont cselekvést, történet jelentő főnevet: cselekvő igéből, pl. *futás, verés*; szenvedő igéből, pl. *elnyomatás, küldetés, születés*; műveltető igéből, pl. *ásatás, nyomtatás, szemléltetés*; visszaható igéből, pl. *mosakodás, öltözködés*. Az -*As* képzővel kapcsolatban is találkozunk azonban morfológiai megszorítással, amennyiben az -*As* képző nem állhat *-hAt* toldalék után, pl. **tanulhatás, *beszélhetés*. Ható ige csak alkalmilag, kivételesen vesz fel -*As* képzőt, de ezek az alakulatok mind lexikalizálódott jelentéssel rendelkeznek, pl. *láthatás, megélhetés*. A formáns morfológiai értelemben tehát egyértelműen termékenynek, KÁROLY SÁNDOR terminus technicusával kategorikusan produktív-nak mondható (KÁROLY 1965: 284), bár bizonyos igitípusok (pl. a statikus jegyűek) esetében gyakran csak potenciális szót hoz létre (jele: #). Ezek is szabályos képzés eredményei ugyan, de szokatlanul hangzanak, és csak ritkán használjuk őket (pl. *#félés, #hivés, #gyűlölés, #szeretés, #tisztelés*). Ilyenkor a komplex esemény jelentést más képzős alakok hordozzák, pl. *félelem, gyűlölet, szeretet, tisztelet*. Az is előfordulhat, hogy a statikus jegyű igékből képzett -*As* képzős derivátumot létező szóként csak lexikalizálódott jelentésben használjuk, pl. *látás* 'látóképesség' (pl. *János elvesztette a látását*) vagy 'látvány' (pl. *Ennek már a látásától is elborzadok*).

2. Az egyszerű eseményt jelentő -*As* képzős derivátumok olyan tipikus, intézményesült eseménynek tekinthető cselekvéseket, tevékenységeket jelölnek, amelyek vagy a) egy adott helyszínhez és/vagy szituációhoz kötődnek, pl. *aláírás* (szerződéskötés), *hivatkozás* (tudományos kutatás), *felsőlalás* (értekezlet, konferencia); vagy b) jelöletlen esetben fogalkozásra, jellemző elfoglaltságra, tevékenység típusra utalnak, pl. *X kézimunkázásából / favágásból / internetezésből él*. Az egyszerű eseményt jelentő főnevek főnévibb jellegűek a komplex esemény jelentésű derivátumoknál, hiszen más főnevekhez hasonlóan entitást (és nem szituációt) jelölnek. A közönséges főnevekhez hasonlóan lehetnek megszámlálhatók és megszámlálhatatlanok. LACZKÓ hipotetikus példákon mutat rá, hogy mindkét altípus nyitott szóosztálynak tekinthető, amennyiben „az ilyen értelemben használt szavak csoportja újabb elemekkel bővíthet, ha egy kisebb beszédközösségben vagy a teljes beszédközösségben egy bizonyos új, tipikus tevékenységfajta fogalmának a kifejezése szükségessé válik” (i. m. 322). Konverzió eredményeként a komplex jelentésű főnév tehát bármikor felveheti az egyszerű esemény, intézményesült esemény teljes mértékben lexikalizálódott jelentést is.

3. Az -*As* képző a cselekvés eredményének a jelölőjeként (nomen acti) is gyakran fordul elő, bár ma már nem produktív. Az eredményt jelentő főnevek – a predikátum jelentésétől függően – egy esemény elvont vagy konkrét eredményét jelölik:

a) elvont eredményt (vagy eredményként létrejövő állapotot) jelölnek pl. *megdöbbenés* 'megdöbbsent lelkiállapot';

b) konkrét (tárgyasult) eredményt jelölnek, pl. *aláírás* 'vkinek saját kezével aláírt neve', *bemélyedés* 'vmin lévő kisebb-nagyobb mélyedés', *fordítás* 'a lefordított szöveg', *horgolás* 'horgolással készített kézimunka', *időzés* 'hatóság előtti megjelenésre felszólító értesítés', *karcolás* 'karcolt seb', *kidudorodás* 'dudor', *ránítás* 'zsirban pirított liszt', *szántás* 'felszántott föld', *tojás* 'madarak petéje', *töltés* 'gát', *vágás* 'a vágás nyoma, seb, heg', *varrás* 'öltések sora'. Ezek a főnevek – LACZKÓ szerint (i. m. 333) – szintén konverzióval jöhetnek létre a 'komplex esemény' jelentésű alakokból.

A fenti példákban a *nomen actionis* és a *nomen acti* jelentéseket ugyanaz a hangsor hordozza. Ezekben az esetekben – legalábbis funkcionálisan – valójában ugyanolyan homonimákkal van dolgunk, mint pl. az *ár*, *egy*, *sejt* vagy a *vár* esetében, jóllehet ezek a *nomen actionis*ok és *nomen acti*ok etimológiailag azonos tövű igei bázisból megalkotott derivátumok, aminek következtében jelentéseik nem különülnek el olyan markánsan egymástól, mint az *ár*, *egy*, *sejt*, *vár* stb. példákban, sőt szófaji (szintaktikai) különbség sincs közöttük. Nyilván ez a magyarázata annak, hogy az értelmező szótárak is (ÉrtSz., ÉKsz.) egyazon szócikkben tárgyalják a jelentésüket (pl. „*horgolás* 1. Vminek horgolótüvel való készítése. *Kesztyű* ~a. 2. Így készült holmi. *Szép* ~”; ÉKsz.²). Ezek a homonim hangsorok annak ellenére léteznek, hogy a homonímia elkerülésének elve a képzők közötti választással kapcsolatban kimondja: „lehetőleg kerüljük olyan szó képzését, amely egybeesik (homonim) egy másik szóval vagy szóalakzattal” (KIEFER–LADÁNYI 2000: 158). Úgy tűnik, ez az elv sem abszolút érvényű, hiszen a nyelvben – miként a fenti példák is igazolják – létrejöhetnek homonim alakok. Az egybeesés okait kutatva magától adódik a kérdés: a homonimákat elkerülendő vajon miért nem például az eredményjelölés főjelentéssel rendelkező *-At*, *-mÁny* vagy *-vÁny* gyakori (és egykor nagyon produktív) formánsokkal alkotta meg a nyelv az *aláír*, *farag*, *fordít*, *horgol*, *vet* stb. bázisigékből a cselekvés, történés eredménye jelentésű származékot (vö. *kereset*, *kövezet*; *épitmény*, *gyártmány*; *kérvény*, *kiadvány*). Ezzel kapcsolatban a következő megállapításokat tehetjük.

A 'cselekvés, történés eredménye' főjelentéssel rendelkező *-At* képző előfordulását fonológiai korlátok akadályozhatják. A *-t*-re végződő igei bázisok után valószínűleg azért nem szerepelhet, mert az így létrejövő alakok – „mássalhangzó + *t*” végű igék esetén teljesen, „magánhangzó + *t*” végű igék esetén pedig majdnem teljesen – azonosak az alapigéből képzett műveltető igével, pl. **irt-at* (*nomen acti*) ~ *irt-at* (műveltető ige): teljes egybeesés; **olt-at* (*nomen acti*) ~ *olt-at* (műveltető ige): teljes egybeesés; **alkot-at* (*nomen acti*) ~ *alkot-tat* (műveltető ige): majdnem teljesen azonos alakulatok (vö. KIEFER–LADÁNYI 2000: 212).

Ugyanez a fonológiai ok jelentheti az akadályát az *-At* képzőnek az egyszótagú igei bázisokhoz való csatlakozásában is. Az így kapott alakok is teljesen megegyeznének ugyanis az alapigéből képzett műveltető igével (az egyszótagú alapigékhez is *-At* változatban járul a műveltetőképző), pl. **kér-et*, **ki-ad-at*, **toj-at*, **tör-et*. Az egyszótagú *ír*, *fűz*, *húz* igékből *-At* főnévképzővel létrejött *nomen acti* jelentésű alakulatok megváltozott kiejtése (ti. az igei magánhangzók megrövidülnek a főnevekben: *irat*, *fűzet*, *huzat*) is a homonimák kiküszöbölését szolgálja. Persze a homonímia elkerülésére irányuló tendencia ellenére is előfordulnak homonimák. Ahogy pl. a *főzet*, *vágat*, *vájat* derivátumok jelentése egyszerre *nomen acti* is és

műveltető ige is, úgy a *faragás*, *horgolás* egyszerre nomen actionis és nomen acti, és mindig csak a mondatban derül ki, melyik lexémával van dolgunk.

4. Eredmény jelentésű párhuzamos származékok. – Azonos funkciójú (szinonim jelentésű) képzőkkel általában nem hozunk létre azonos jelentésű származékokat, egyrészt azért, mert létrehozásuk felesleges lenne, másrészt az úgynevezett lexikai akadályoztatás (lexical blocking) szabálya mindezt nem is teszi lehetővé: „Legyen K1, K2 két szinonim jelentésű képző. Ha K1 képzős származék létező szó, akkor a K2 képzős szó képzése nem indokolt, és fordítva, ha a K2 képzős származék létező szó, akkor a K1 képzős szó képzése nem indokolt. Végül, ha van egy L monomorfémikus létező szó, akkor azonos jelentésű képzett szó képzése nem indokolt” (KIEFER–LADÁNYI 2000: 157).

A lexikai akadályoztatás elve sem jelent azonban abszolút szabályt. Párhuzamos képzések (vagyis amikor ugyanaz az alapszó mindkét képzőt felveszi) néha akkor is előfordulhatnak, ha a két alakzat között nincs számottevő jelentésbeli különbség (tehát az alakpárok szinonimái vagy kváziszinonimái egymásnak). A tapasztalatok szerint az alakpárok azonban általában jelentésdifferenciálódást mutatnak, tehát a két alakulat jelentése elválik egymástól.

A) Kettős rendszer

1. A gyakori, még termékenynek mondható szinonim képzők (-At, *mÁny*, -*vÁny*) hoznak létre párhuzamos származékokat:

a) -At, -*mÁny*: *eredet* ~ *eredmény*; *kereset* ~ *keresmény*; *lelet* ~ *lelemény*; *találat* ~ *találmány*;

b) -At, -*vÁny*: *emelet* ~ *emelvény*; *feladat* ~ *feladvány*.

2. A még termékenynek mondható képzők és az -*Ás* a párhuzamos származékokban:

a) -At, -*Ás*: *ajánlat* ~ *ajánlás*; *idézet* ~ *idézés*; *jelzet* ~ *jelzés*, *vágat* ~ *vágás*; *vájat* ~ *vájás*;

b) -*vÁny*, -*Ás*: *kérvény* ~ *kérés*; *kiáltvány* ~ *kiáltás*;

c) -*mÁny*, -*Ás*: *izzadmány* ~ *izzadás*.

3. Az -At képző és más, már terméketlen képzők a párhuzamos származékokban:

a) -At, -*ék*: *fedezet* ~ *fedezék*; *hajlat* ~ *hajlék*; *öltözet* ~ *öltözék*; *vegyület* ~ *vegyülék*;

b) -At, -*dék*: *szüret* ~ *szüredék*;

c) -At, -*lék*: *főzet* ~ *főzelék*;

d) -At, -*ték*: *méret* ~ *mérték*.

4. A -*vÁny* képző és más, már terméketlen képzők a párhuzamos származékokban:

a) -*vÁny*, -*dAlOm*: *jövevény* ~ *jövedelem*;

b) -*vÁny*, -*ék*: *szerelvény* ~ *szerelék*

5. Az -*Ás* és más képzők a párhuzamos származékokban:

a) -*Ás*, -*ék*: *hasadás* ~ *hasadék*; *származás* ~ *származék*;

b) -*Ás*, -*dék*: *(el)szánás* ~ *szándék*;

c) -*Ás*, -*omÁs*: *áldás* ~ *áldomás*; *hallás* ~ *hallomás*; *vallás* ~ *vallomás*;

d) -*Ás*, -*AlOm*: *mozgás* ~ *mozgalom*; *sírás* ~ *síralom*;

e) -*Ás*, -*dAlOm*: *fájás* ~ *fájdalom*; *forrás* ~ *forradalom*; *késés* ~ *késedelem*;

f) -*Ás*, -*Ály*: *szegés* ~ *szegély*.

6. Ritka, természetlen képzők a párhuzamos származékokban:

-*Alom*, -*dAlOm*: *bizalom* ~ *bizodalom*; *győzelem* ~ *győzedelem*.

B) Hármas rendszer

1. Az -*Ás* képző és a nomen acti főjelentésű képzők:

a) -*Ás*, -*At*, -*mÁny*: (*el*)*esés* ~ *eset* ~ *esemény*; (*el*)*határozás* ~ *határozat* ~ *határozmány*; (*be*)*szerzés* ~ *szerzet* ~ *szerzemény*; (*meg*)*találás* ~ *találat* ~ *találmány*;

b) -*Ás*, -*At*, -*vÁny*: *jelzés* ~ *jelzet* ~ *jelvény*.

2. Fő- és mellékjelentésű nomen acti képzők a párhuzamos származékokban:

a) -*Ás*, -*At*, -*ék/-dék/-ték*: *érzés* ~ *érzet* ~ *érezék*; *fonás* ~ *fonat* ~ *fonadék*; *menés* ~ *menet* ~ *menedék*; *nemzés* ~ *nemzet* ~ *nemzedék*; *nyomás* ~ (*le*)*nyomat* ~ *nyomaték*; *termés* ~ *termet* ~ *termék*;

b) -*Ás*, -*At*, -*Óka*: *mondás* ~ *mondat* ~ *mondóka*;

c) -*Ás*, -*At*, -*Ány*: *vágás* ~ *vágat* ~ *vágány*;

d) -*Ás*, -*At*, -*AlOm*: *érzés* ~ *érzet* ~ *érzelem*;

e) -*Ás*, -*vÁny*, -*AlOm*: *kérés* ~ *kérvény* ~ *kérelem*;

f) -*Ás*, -*vÁny*, -*lék*: *függés* ~ *függvény* ~ *függelék*.

C) Négyes rendszer

1. -*Ás*, -*At*, -*mÁny*, -*dAlOm*: *írás* ~ *irat* ~ *iromány* ~ *irodalom*;

2. -*Ás*, -*At*, -*mÁny*, -*vÁny*: *állás* ~ *állat* ~ *állvány* ~ *állomány*;

3. -*Ás*, -*At*, -*vÁny*, -*lék*: *járás* ~ *járat* ~ *járvány* ~ *járulék*;

4. -*Ás*, -*At*, -*lék*, -*Ány*: *töltés* ~ *töltet* ~ *töltelék* ~ *töltény*;

5. -*Ás*, -*vÁny*, -*mÁny*, -*omás*: *látás* ~ *látvány* ~ *látomány* ~ *látomás*.

D) Ötös rendszer

1. -*Ás*, -*At*, -*mÁny*, -*vÁny*, -*lék*: *adás* ~ *adat* ~ *adomány* ~ (*ki*)*advány* ~ *adalék*;

2. -*Ás*, -*At*, -*vÁny*, -*Ány*, -*ék*: *kötés* ~ *kötet* ~ *kötvény* ~ *kötény* ~ *kötelék*.

5. Következtetések. – A nomen acti jelentésű párhuzamos származékok között előfordulnak szinonim vagy kváziszinonim jelentések, de a tapasztalatok szerint a szinonim képzők által létrehozott derivátumok szemantikailag általában elkülönülnek: többnyire nem (vagy nem teljesen) egyenértékűek. Ez a tendencia is a nyelvi ökonómia szolgálatában áll, hiszen a kettős alakokat a nyelv általában nem hagyja funkció nélkül – a párhuzamos származékok használati körüket tekintve rendszerint elkülönülnek egymástól szemantikai specializáció következtében.

A nomen acti funkciójú képzőkkel megalkotott párhuzamos származékok között előfordulnak szinonimák (pl. *bizalom* ~ *bizodalom*; *győzelem* ~ *győzedelem*; *késés* ~ *késedelem*; *öltözet* ~ *öltözék*; *sírás* ~ *siralom*; *vágás* ~ *vágat*; *vájás* ~ *vájat*; *vegyület* ~ *vegyülék*). Ilyenkor a párok egyik tagja általában köznap stílusúval rendelkezik, míg a másik tag inkább a választékos vagy irodalmi (pl. *győzedelem*, *késedelem*, *öltözék*, *siralom*), esetleg a régies (pl. *bizodalom*, *győzedelem*, *vegyülék*) stílust képviseli.

A párhuzamos származékok között található kváziszinonimák, pl. *izzadság* ~ *izzadmány*; *kérés* ~ *kérvény*; *mozgás* ~ *mozgalom*; *sírás* ~ *siralom*. A párt alkotó tagok egyikének (rendszerint az -*As* képzősének) jelentése általában többé-kevésbé magában foglalja a másikat, bár annak jelentése speciálisabb, általában szűkebb, pl. az *izzadmány* orvosi műszó, jelentése 'a szervezetben gyulladás folytán keletkező és felgyülemelő savós váladék, izzadság'; *kérvény* 'hivatalhoz benyújtott írásbeli ké-

rés'; *mozgalom* 'társadalmi méretű, szervezett politikai mozgás'; *siralom* 'nagy szomorúság miatti sírás, kesergés'.

A *fájás* ~ *fájdalom* is szinonim jelentésű derivátumok. Ez esetben az -*ás* képzős *fájás* definiálható a szintén nomen acti jelentésű párjával: 'az erős inger okozta kellemetlen, kízó testi érzésnek, a fájdalomnak t a r t ó s é r z é s e'.

Az *érzet* ~ *érzés* ~ *érzelem* szemantikailag limitatív-komplementáris rendszert alkotó hármast. Jelentésük egymásra épül, egymástól elkülöníthető és egymásból levezethető: *érzet* 'a külvilág ingereinek érzékelése'; *érzés* 'külső vagy belső inger keltette érzet'; *érzelem* 'az a lelki jelenség, amelyben a környező világ jelenségeihez és önmagunkhoz való viszonyunk tükröződik'.

Nem véletlen, hogy a konkrét cselekvés mozzanata az -*ás* képzősökben a legelenebb (hiszen a nomen actionisi funkcióban gyakori és termékeny képzőként a cselekvés, a tevékenység folyamatát jelöli), a szinonim képzősökben elmosódottabb a konkrét cselekvés mozzanata, pl. *ajánlás* ~ *ajánlat*; *(el)gondolás* ~ *gondolat*; *jelzés* ~ *jelzet*; *vágás* ~ *vágat*.

Az azonos igei bázisból létrejött -*ás* és az -*omás* képzős származékok a jelentés konkrétasága tekintetében különböznek. Az -*ás* képzős változatok elvontabb jelentésűek (pl. *áldás* 'Istentől eredeztetett segítség', *hallás* 'hallószervvel való érzékelés', *vallás* 'hit'), az -*omás* képzősök konkrétabbak, pl. *áldomás* 'vminek a sikerét ünneplő evés-ivás', *hallomás* 'másoktól hallott értesülés', *vallomás* 'a gondolatok, érzelmek, szándékok feltárása'.

A származékok között akadnak olyanok, amelyek összetartozása a mindennapi nyelvhasználatban nem egyértelmű. Míg pl. az *állomány* ~ *állvány* ~ *állás* derivátumok kapcsolata az *áll* alapigével teljesen nyilvánvaló, addig a mindennapokban az *állat* derivátumként való értelmezése csak etimológiai ismereteink birtokában világos, mivel az *állat* szintén az *áll* ige származékszava, melynek régi jelentése 'létezik'; a 'létező dolog' → 'élőlény' → 'állat' jelentésváltozás egyes lépéseit jelentéstepadásos folyamatok is segíthették, minthogy a szó gyakran szerepelt olyan jelzős kapcsolatokban, amelyekben a jelzett szó fogalomkörét a jelző leszűkítette: *asszony(i) állat*, *élő állat* (TESz.).

A hivatkozott irodalom

- BALASSA JÓZSEF – SIMONYI ZSIGMOND 1895. Tüzetes magyar nyelvtan. Bp.
- CSÜRI BÁLINT 1918. A jelentéstanhoz. In: Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Hornyánszky Viktor, Bp. 10–1.
- CSÜRI BÁLINT 1927. A képzők életéből. Magyar Nyelv 162–71.
- KÁROLY SÁNDOR 1965. A szóképzés grammatikai jellegéről, szuffixumfajták elkülönítéséről és a képzőproduktivitásról (kapcsolatban a nyelvoktatással). Nyelvtudományi Közlemények 67: 273–89.
- KIEFER FERENC szerk. 2000. Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KIEFER FERENC – LADÁNYI MÁRIA 2000. A szóképzés. In: KIEFER szerk. 2000: 137–64.

KIEFER FERENC – LADÁNYI MÁRIA 2000. Morfoszintaktikailag semleges képzések. In: KIEFER szerk. 2000: 165–214.

LACZKÓ TIBOR 2000. Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In: KIEFER szerk. 2000: 293–407.

H. VARGA MÁRTA

Deverbal noun-forming suffixes expressing the result of an action or process

Deverbal noun-forming derivational suffixes exhibit polysemy in general and it is conspicuous that their major and minor functions (primary and secondary meanings) may be intermixed. The author surveys the suffixes having the major or minor meaning ‘result of an action or process’. An overwhelming majority of suffixes having ‘nomen acti’ as their major meaning are no longer productive in present-day Hungarian and the derivatives involving them have a rather low frequency of occurrence. The only exceptions are *-At*, *-mÁny*, and *-vÁny*. Although they can hardly be claimed to be productive, either, existing derived nouns involving them still occur frequently. – The paper specifically discusses the semantics of *-Ás*, a suffix whose minor (secondary) function is to express ‘result of an action or process’, trying to find out how, in addition to its more general ‘nomen actionis’ major function, this suffix may have acquired this secondary meaning, as well as what phonological constraints may prevent the suffix *-At* (whose primary meaning is exactly ‘result of an action or process’) from occurring in these cases. – Synonymous suffixes expressing ‘result of an action or process’ do not in general form sets of nouns of identical meaning, partly because this would be superfluous, and partly due to ‘lexical blocking’. However, the latter principle is not necessarily observed in all cases. Parallel derivations (that is, cases where several suffixes of more or less the same function can be attached to the same base) sometimes do occur even where there are no striking semantic differences between members of such sets of derivatives – that is, when the resulting forms are synonyms or near-synonyms. However, it can be observed that such parallel derivatives tend to undergo semantic differentiation over time.

MÁRTA H. VARGA